

S Z Á Z A D K Ö Z N A P O K

/Fernand Braudel: Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus XV-XVIII.század, Bp.1985.Gondolat/

Az "Anyagi civilizáció..." első kötetének itthoni megjelentetése most már a távozonak lerótt tisztelgés is egyben: elment a történettudós, a lapszerkesztő, a nagyhatalmú tudományszervező. 1985. november 28-án meghalt Fernand Braudel.

1902-ben született Lunéville-ben. Tanárként kezdte pályáját, majd Sao Paulo és Algir egyetemén működött. Soha nem lesz pontosan lemérhető, hogy mennyi élmény, megtermékenyítő hatás érte más, nem európai világokkal történt találkozásánál az embert, akit a történelem mindig is a jelennel való kapcsolatában érdekelt. A második világháború után a Collège de France tanára lesz, majd 1956-ban átveszi Lucien Febvre örökségét: az Annales-t és az École Normale Supérieure 6. osztályát, s 1984-ben a Francia Akadémia "halhatatlanjai"-nak sorába választották.

Soha nem volt "szaktörténész". Az emberi élet teljességét figyelte, annak a múltból ránk hagyományozódott kereteivel, lassú ritmusával együtt, s ezt tartotta történelemnek. Ezért utasította el a történettudomány és más társadalomtudományok bezárkózását és szorgalmazta együttműködésüket. A dolgok elevenébe vágó kérdéseket vetett föl és erre ösztönözte barátait, munkatársait is. Tudta, hogy a helyes válaszok megközelítéséhez szükség van az úgynevezett "embertudományok" művelőinek együttműködésére. Szer-

kesztősége idején az Annales már nemcsak régészeket, földrajzudósokat és közgazdászokat szólaltatott meg, de helyt adott antropológusok, szociológusok, statisztikusok írásainak is. A kezdeteket Bloch és Febvre neve fémjelzi; Braudel munkássága idején az Annales már nem egy irányzat a sok közül.

A kezdetektől meglévő nyitottsága lehetővé teszi, hogy magába fogadja a termékenyítő hatásokat, s fölerősítve kisu-gározza azokat. Nem iskola, hanem vitafórum és műhely vagy - Le Goff szavával élve - stílus. A többszempontú gondolkodás, a termékeny kérdésfölvetések, a társadalmi élet tényezőinek gondos analízise és a szerencsére nem túl gyakran lezárt szintézise egyensúlyának, a rugalmas fogalomhasználatnak, a módszertani igényességnek a stílusa.

Braudel halott, de életműve nyitott maradt. Megvolt benne a bátorság, hogy koncepciókat, eszmefuttatásokat lezáratlanul hagyjon. Továbbra is izgalmas kérdései, serkentő gondolkodásmódja segít abban, hogy folytatódjék a befejezhetetlen nagy mű: történelmünk megmérése.

Két legnagyobb hatású műve "A Mediterráneum és a mediterrán világ II. Fülöp korában" /La Mediterranée et le monde méditerranéen a l'époque de Philippe II., 1949/ és az "Anyagi civilizáció, gazdaság és kapitalizmus, 15-18. század" / Civilisation matérielle, économie et capitalisme, 15-18. siècle, 1980. Az első kötet nem egészen mostani formájában már 1967-ben napvilágot látott./ Mindkettőt majd 20-20 évig írta, illetve készült megírásukra. A francia

történetírók némelyikére a német hadifogság "termékenyítő-en" is hatott: Pirenne-hez hasonlóan Braudel is hadifogságban írt könyvet. A lübecki táborban születik meg "A Mediterráneum...", melynek úttörő jelentősége van a regionális történetiszemlélet térhódításában. Ebben a műben, az első braudeli dimenziójú szintézisben a szerző többek között a térszervező természeti környezet emberi társadalmakat összefűző hatását vizsgálja, valamint itt jelenik meg a "gazdasági világ" koncepciója, melyet később Braudel más térségekre is alkalmazható modellnek talált.

Az "Anyagi civilizáció..." már hatványozottan nagyobb teret és időt ölel magába: a mediterrán medence helyett az egész földkerekséget, II. Pülöp kora helyett a 15-18. század közötti időszakot.

Egyik kiindulópontja az, hogy a gazdasági tények "...egyáltalán nem egyeznek a hagyományos és klasszikus sémákkal, sem azzal, amelynek az alátámasztására Werner Sombart /1902/ szinte nyomozható mennyiségű bizonyítékot gyűjtött össze, sem Josef Kulischerével /1928/, sem a közgazdászokéval, akik a gazdaságot a körülötte zajló életből tetszésük szerint kiemelhető homogén valóságnak tekintik..." /13.o./. Braudel látásmódjában a történelmi lét három szférára tagolódik, melyek közül csak az egyik jelenti a szoros értelemben vett piacgazdaságot.

A "gazdasági lét" körei alatt, azokat behatárolva helyezkedik el az "anyagi lét" vagy "anyagi civilizáció" szférája. Ezt az évszázadok során formálódott nehézkedési

erők alkotják, mint például a népesség tömege és tagoltsága, a mezőgazdasági kultúrák és az általuk az emberekre kényszerített munkaszervezet, a technika fejlettségi foka, a mindennapos emberi cselekedetek észrevétlen megszokottsága és rutinja. E tényezők lassú változásai csak a "long durée", a hosszú időtartam léptékével mérhetők. Tömegük, meg egyensúlyuk finom játékaik határozzák meg a lehetségesnek és a lehetetlennek azt a határát, melyet a fejlődés csak nagyon nehezen léphet át.

Erre a világra épül a voltaképpeni "gazdasági lét" vagy piactudomány. A "gazdasági lét" a "konjunktúrák idejével" mérhető. Keskeny összekötő sávot alkot a termelés és a fogyasztás között, hiszen az emberi munka termékeinek - napjainkig tartóan - csak bizonyos hányada kerül be a piactudomány vörkeringésébe. Ebből következik, hogy Braudel szemében a kapitalizmus sem "formáció" vagy "társadalmi-gazdasági alakulat", hanem egy, a világtudomány struktúrájába illeszkedő, azt szervező, hierarchiáját kiépítő elem, mely szimbiózisban él, együtt lélegzik más civilizációkkal.

A harmadik sféra a piac önfejlődését, belső játékeit megzavaró, arra ráépülő társadalmi hierarchiák területe, néhány tucat nagykereskedő tevékenysége, vagyis a kapitalizmus.

Nem előre kiszámított modellel van dolgunk, hanem inkább szintekkel, melyekbe maguk a szerző által tanulmányozott tények rendezik magukat. Braudel így ír: "...ez a háromrészes séma lét viszonyítási alapja e műnek, amelyet szándékosan az elmélettől - mindenféle elmélettől - függetlenül, egyedül a konkrét megfigyelés és az összehasonlító

történetírás jegyében alkottam meg..." /15.o./ Az említett szinteket nem tartja egymástól elkülöníthetőnek /hanem éppen hagyja, hogy a megmért történeti valóság tényei rajzolják ki őket az olvasó számára/, bár ezek szolgálnak az egyes kötetek elkülönítségének alapjául. A nemrég magyarul is megjelent első kötet /A mindennapi élet struktúrái; Les structures du quotidien/ tárgya az anyagi lét szférája. A második /Az árucseré játéka; Les jeux de l' échange/ az anyagi illetve a gazdasági lét kölcsönhatásban zajló működését magyarázza, míg a harmadik /A világ ideje; Le temps du monde/ a világgazdaság mozgásának, struktúrájának áttekintésére tesz kísérletet.

Az összefüggések, a kölcsönhatások megismeréséből azonban a magyar olvasó kimarad. A könyv fűlcsövege, mely szerint az első kötet "... a többi kötettől függetlenül is megállja helyét: önmagában zárt egységet alkot..." csak részben igaz. Sejteti, hogy a mű 2. és 3. kötetének itt-honi megjelenésére egyhamar nem számíthatunk.

Braudelt a feldolgozott iszonyú mennyiségű forrásanyag sem akadályozta meg abban, hogy az első kötetet szigorú logika alapján építse fel.

Az első nagyobb részben fölvezet a világ népesedési helyzetét a 15. és a 18. század között. Nagyon óvatosan teszi ezt meg, hiszen a számok, melyek "súlya" oly nagy, elég bizonytalan becslésekre alapozódnak. Az említett időszakot mégis a népesség tömegének és eloszlásának viszonylagos állandósága jellemzi, mely téren csak a 18. században következik be jelentős változás. A korlátot addig a

háborúk, az éhínségek és a járványok jelentették - a szerző alaposan számba is veszi mindegyiket - meg az emberek táplálkozása, melyet civilizációjuk uralkodó - Braudel szerint a szó szoros értelmében uralkodó, "zsarnoki"-törvénye nyomta rá a bélyegét. Termelésük és elfogyasztásuk megszabja a népsűrűséget, az emberi népesség főbb tömörüléseit, betölti az emberiség túlnyomó többségének vegetatív létét és megszabja a lehetséges és a lehetetlen közötti határokat, melyek áttörése csak nagyon nehezen történhetett meg.

A következő nagy fejezet a legszükségesebb /mely oly sokaknak nem adatott meg/ és a felesleges /melynek mércéje sohasem kerülhetett eléggé magasra/ közötti széles birodalommal foglalkozik; mindazzal, mely már kívül került a puszta létfenntartás körén: az étkezéssel, az italokkal, a házzakkal és az öltözködéssel. Divatok fodrozzák a hagyományok, megszólítók felszínét, de az ember mindennapi létének e körreit is alapjában véve az évszázadok során megszilárdult nehézkedési erők uralják.

A technika! Sokáig nem tud túllépni az élő energia felhasználásán. Viszonylagos mozdulatlanságba merevíti az a körülmény, hogy csak akkor van rá szükség, ha a társadalom a "lehetséges legmagasabb határába" /436.o./ is beleütközik. De ha ez megtörténik, akkor a technika - a mezőgazdasági technika is - lassan-lassan átrajzolja a lehetetlen határait, átformálja az anyagi létet.

A zárófejezetek témája: a pénz és a városok. E jelenségek látszólag a piactudományok körébe illeszthetők, nem pedig az anyagi lét szférájába. Ám Braudel felfogásában a városok és a pénz technikát jelentenek: élettevékenységet

és beidegzettségeket. Fölforgatják az emberek életét, szervezik a cserét, a termelést, a társadalmi csoportok elhelyezkedését, s így - más technikákhoz hasonlóan - a változások motorját jelenthetik.

Egy fúga fogyelmezettségével és számtalan variációjával épül fel a könyv, életleli tények bemutatásával átfogva az önellátástól a cseréig, a pusztta vegetálástól a differenciált cseréig, az inerciáktól a mozgást gerjesztő crókiig feszülő ívet.

Nem "életmódtörténet" tehát a mű, nem a táplálkozás, a munka, az építkezés, az öltözködés történelmszenléleteinek egymás mellé helyezése. Benne a történész maga teremti meg tárgyát, - s ez a tárgy maga a világ totalitása a mindennapok rezdüléseivel együtt oly módon, hogy nem marad meg a történetírás megszokott témáinál, hanem újakat is vizsgálódása körébe von és a régiekkel együtt komplex összefüggésekbe állítja őket. Az összefüggések és az azokat megvilágító szemlélet a lényeg, mely az olvasót a hatása alá vonva működteti a könyvet, s amely mentes mindenféle erőltetett szemponttól, mint például a fejletteket és az elmaradottakat egymáshoz viszonyító méricskélés. E szemlélet szempontjából az is lényeges, hogy "...Gemelli Careri, aki 1696-ban oda-vissza megjárja a Kanton-Peking utat, dühöng azoknak a - véleménye szerint rosszul főtt - növényi ételeknek a látván, amelyeket a vendégfogadóknál talál..." /203.o./. Miksa császár annyiban is érdekes a számára, hogy a tényérjába kézzel nyúl.

Braudel összefüggései a struktúrák, melyek nem önmagukban léteznek, a társadalom mindennapi valósága fölött lebeg-

ve, hanem lépten-nyomon átütnek az emberek megszokott tevékenységén. A struktúra itt elsősorban kapcsolatot jelent a világ tényei, mint például az új-fundlandi partok éghajlatának jellegzetességei, a tőkehalak táplálkozása és a francia atlanti partok halászati igényei között.

Braudel világát nemcsak a szintek és ezernyi struktúra tagolják, szövik át, hanem a hozzájuk kapcsolódó idejük is. Számára az idő nem csupán az eseményeknek egyik koordinátája, nemcsak mér vele. Nem is pusztán a nevezetes hosszú időtartam, melynek lélegzetét a könyv követi. E szintek struktúrálják az időt, melynek lüktetését a valóság tényei adják, mert az idő beléjük épül, immanenciájukat alkotja: "... minden kórokozónak megvan a maga története..." /85.o./

Ez a világ emberi világ. A szemléletéből következően a társadalmakat feszítő ellentétek "csak" az anyagi lét tükrében vannak jelen. A mindennapok tényeinek bemutatása azonban természetessé teszi a szerző minden hangoskodástól és ortodoxiától mentes együttérzését az emberiség szerencsétlenebb felével. Szemléletében a pénzgazdaság nem "kialakul", nem "fejlődik", hanem "dráma": megszenvedett emberi valóság. Idézi a mozambiki kafferok humorát: "...a majmok azért nem beszélnek, mert attól tartanak, hogy munkára fogják őket. Ők azonban elkövetik azt a hibát, hogy beszélnek, gyapotszöveteket vásárolnak és aranyport adnak el...." /98.o./

A könyv nemcsak történész-nemzedékek kutatásait foglalja össze egy bizonyos szempontból, hanem hipotáziseket is megfogalmaz - de csak a magyarázat és a kifejtés kedvéért - és jó értelemben aktualizál. Mert Braudel tudja: ahogy a 15-től

a 18. századig terjedő időszak minden pillanata egybefolyik a megelőző múlttal, a hosszú időtartam lassú sodrásában, úgy mai jelenünk, minlennapjaink is ugyanazt a világot alkotják, mint Braudel világa.

A mi világunkat.

GALAMB GYÖRGY